

ENVIRONMENTÁLNÍ HISTORIE ČESKÝCH VOJENSKÝCH ÚJEZDŮ

AN ENVIRONMENTAL HISTORY OF CZECH MILITARY REGIONS

Anežka Kozdasová¹

¹ Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií, Joštova 10, 602 00 Brno, Česká republika

Abstrakt

Historie vojenských újezdů na českém území sahá až do Rakouska-Uherska, kdy byl založen první vojenský tábor. Během následujících let se další vojenské prostory zřizovaly, ale také rušily, až se počet aktivních vojenských újezdů v současnosti ustálil na čtyři. V tomto výzkumu se věnuji environmentálně-historickým souvislostem vojenských újezdů v minulosti založených na českém území, přičemž důraz je kladen na zkoumání vývoje diskurzu o environmentalismu. Současně je také na základě analýzy toho, jak armáda rámuje vojenskou krajinu, definována přítomnost vojenského environmentalismu. V rámci něj jsou nalezeny dva diskurzy, jejichž funkcí je legitimizace vojenských aktivit v krajině a určení Ministerstva obrany jako vhodného správce vojenských přírodních území.

Klíčová slova: vojenské újezdy, vojenská krajina, environmentální historie, vojenský environmentalismus, diskurz, Ministerstvo obrany, armáda

Abstract

The first military training area on Czech territory was established in the Austro-Hungarian Empire. Over the years, the number of military areas has changed. Now there are only four active military regions. In this research, I examine the environmental-historical context of military regions established in the Czech Republic throughout history, with an emphasis on examining the development of the discourse on environmentalism. At the same time, the presence of military environmentalism is defined through an analysis of how the military frames the military landscape. Based on the analysis, two discourses are found whose function is to legitimize military activities in the landscape and to identify the Ministry of Defence as the appropriate steward of military natural areas.

Keywords: Military regions, military landscape, environmental history, military environmentalism, discourse, Ministry of Defence, army

ÚVOD

Vojenské újezdy v České republice představují speciální typ kulturní historické krajiny, která slouží k vojenským účelům, zejména k trvalé dislokaci vojsk a jejich výcviku. Rozloha všech čtyř zachovaných vojenských újezdů je v současnosti 823 km², což představuje 1 % z rozlohy České republiky. K vojenské činnosti je ovšem zpravidla využívána pouze poměrně malá část z celého prostoru (Národní památkový ústav, 2020). Zbytek území je tvořen lesy, zemědělsky využívanými plochami či vodními toky, přičemž hospodářskou činnost na tomto území obstarávají Vojenské lesy a statky (VLS) ČR, jež založilo Ministerstvo obrany (MO) (Kozel, 2005).

Militární krajině bylo v minulosti věnováno hodně pozornosti, přírodní prostředí v těchto místech nicméně historiky do určité doby zajímalo spíše pouze jako terén určující podmínky válčení. Jak ale upozorňuje Dudley (2013), od vydání knihy *War and Nature* od Edmunda Russella v roce 2011, ve které pojednává o významu vztahu mezi vojenstvím a přírodou i v době míru mimo bojiště, postupně došlo k přesunu zájmu vědců i na krajinu příprav na válku. I v českém prostředí zhruba před deseti lety vrcholila vlna zájmu o vojenské prostory v souvislosti s environmentální a ekologickou problematikou. Vojenské prostory dokonce někdy byly popisovány jako alternativní zvláště chráněná území či jako části země s panenskou přírodou (Petríček, Plesník, 2006). Není to ovšem tak dávno, kdy společností rezonovala diskuze o ničení přírody při vojenských výcvicích a negativních vlivech vojenských aktivit na krajinu.

Abych tedy zjistila více o vztahu lidské společnosti a přírody ve vojenských újezdech, zaměřila jsem se na prozkoumávání vývoje diskurzu o environmentalismu. A protože způsoby lidských aktivit určených k využívání nebo kultivaci krajiny se odvíjí mimo jiné i od sociálně a kulturně rámovaných významů tvořících se v procesu sociální interakce (Woitsch, 2018), zahrnula jsem do výzkumu i popis toho, jak armáda rámovala využívání a správu vojenských újezdů v souvislosti s environmentálními hodnotami místa. Na základě toho jsem poté identifikovala přítomnost vojenského environmentalismu v českém prostředí, který Dudley (2013) popisuje jako prostředek armády, kdy se skrze environmentalistické příběhy dokážou přehlušit informace o negativních dopadech vojenských prostorů.

METODIKA

Pro naplnění cílů jsem využila kvalitativní přístup, přičemž jsem tak činila z interdisciplinární pozice. Jednak jsem pro zkoumání environmentální historie využila historiografickou metodologii, jejíž základem je studium historických pramenů a literatury (Špiláčková, 2014). Stěžejní byly primární prameny z Národního archivu České republiky, Vojenského ústředního archivu či fondy nacházející se v okresních archivech. Mimo jiné jsem ale informace vyhledávala i v obecních kronikách obcí sousedících s újezdy či v sekundární literatuře pojednávající o území zahrnující vojenské prostory.

V dalších fázích výzkumu jsem připojila také sociální metody, konkrétně jednak Foucaultovskou historickou diskurzivní analýzu (Beneš, 2008) pro identifikování toho, jak armáda rámovala své prostředí, které využívala a využívá pro výcvik, a také pro prozkoumávání potenciální přítomnosti vojenského environmentalismu v komunikaci a prezentaci armády. Druhou sociální metodou byla analýza obsahová, kterou jsem použila pro zkoumání diskurzu o environmentalismu. Díky této technice jsem z obsáhlých textů mohla vyvozovat závěry pomocí systematické a objektivní identifikace jednotlivých charakteristik textů (Holsti, 1968).

VÝSLEDKY A DISKUZE

Na základě studia pramenů a literatury jsem rozdělila environmentální historii vojenských újezdů do pěti období na základě jejich charakteristických vývojových rysů. Prvním časovým úsekem je Rakousko-Uhersko a první republika. Významné v této době byly hlasité protesty ze strany veřejnosti vedené proti zakládání vojenských cvičišť. Upozorňováno bylo zejména na důležitost zachování neponíčené přírody, jelikož v této době byla vojenská činnost chápána jako destruktivní (Procházka, 1926). Nicméně prioritou armády byla vojenská funkce, které se musela příroda cvičišť podřídít. Hlavní hospodářskou činností bylo zejména odlesňování cílových dopadových ploch. Ovšem zbytek hospodaření kromě těchto nestandardních vojenských požadavků probíhal dle stejných postupů (vyjma zemědělských trendů) jako to bylo typické pro okolní běžná území, přičemž to platí i pro všechna následující období.

Za existence Protektorátu Čechy a Morava některá vojenská území zabrala německá armáda. Jde tak o vybočující období, pro které není kvůli okupaci mnoho zdrojů o dopadech lidské činnosti na krajinu. Významnějším obdobím z pohledu vývoje vojenských újezdů byly roky 1946–1967. V těchto letech se zvyšuje utvrzování armády v jejich plné kontrole nad vojenskými cvičišti skrze diskurz o paternalismu. To mimo jiné vede k zabírání nových území pro zakládání dalších vojenských újezdů. Krajina újezdů je armádou rámovaná jako území vhodné a důležité převážně pro obranu státu. Na druhé straně se v 60. letech začaly objevovat i první zmínky o upřednostnění zájmu přírody před provedením větších zásahů do krajiny ze strany MO i VLS či stanovení snah přiblížit porosty přirozené skladbě (Dymáček, 2016). Stále však šlo pouze o ojedinělé události, které pravděpodobně měly původ v dobovém uznání mimoprodukčních funkcí lesa ukotvených v lesním zákoně vydaném v roce 1960. Veřejnost na újezdy i nadále pohlížela jako na armádou poničené, přičemž tento názor byl vystavěn na doložených popisech poškozených lesů převážně u cílových dopadových ploch (Šrámek, 2006).

K největším přírodním škodám ale docházelo v letech 1968–1990, kdy bylo několik újezdů okupovaných Sovětskou armádou. Doklady o těchto negativních dopadech na krajinu lze vyčíst z dokumentů z porevoluční doby, ve kterých se mimo jiné ale objevují i informace o vzniku ochrannářských tendencí v Československé armádě v 70. letech. Do vojenských činností se totiž pomalu začaly prosazovat ekologické postupy, věnovala se větší pozornost ochraně půdy a vod a vytvořily se i ekologické orgány ve vojenské správě. Začala se realizovat vodohospodářská opatření, která v pozdějších letech popisuje vojenský ekolog Komár jako základy nového oboru vojenství – vojenské ekologie (Komár, 1998).

Velký milník hrál rok 1989, po kterém se otevřely vojenské újezdy i pro rozsáhlé biologické průzkumy. Během nich se zjistilo, že příroda ve vojenských újezdech není tak poničená, jak se očekávalo, a naopak se na území vyskytují vzácná nelesní společenstva a vegetace blízké přírodnímu stavu (Husáková *a kol.*, 2001). Podobná zjištění o tom, že vojenské výcvikové prostory disponují velmi vysokou biodiverzitou a často se na nich vyskytuje vysoký počet ohrožených druhů, se kromě Česka objevilo v mnoha evropských, ale i dalších zemích. Obecně udávaným důvodem je kombinace izolování krajiny od rušivých vlivů a narušování krajiny vojenským výcvikem. V takovém případě totiž vzniká mozaikovitá krajina tvořená různými sukcesními stádii disponující vysokou biodiverzitou (Warren *a kol.*, 2007).

Těchto zjištění využila ve svůj prospěch armáda, která začala vytvářet diskurzy v rámci vojenského environmentalismu. A to zejména proto, aby si MO mohlo ponechat vojenské újezdy ve své správě i po tom, co začala vláda navrhopvat jejich zrušení či zmenšení. Za

prvé se tak v prohlášeních MO začal vyskytovat diskurz o paternalismu v hospodaření s půdou, který určuje armádu jako nejvhodnějšího správce území, jenž je nenahraditelný a odepření této správy by pro krajinu znamenalo destrukci. Druhým diskurzem o kráteru jako stanovišti legitimizuje MO vojenskou přítomnost v krajině, a navíc zobrazuje vojenské aktivity jako doplňující management ochrany přírody. Oba zmíněné diskurzy popisuje Woodward (2001) ve Velké Británii, ovšem jejich výskyt je mnohem vyšší než v Česku. Diskurzy v české armádě jsou navíc doplněny i větším zájmem MO o ochranu životního prostředí ve svém resortu, kdy v roce 1996 vznikl i odbor životního prostředí, který se ale rok poté zúžil pouze na skupinu situovanou okolo hlavního ekologa (Bukva, 2001). Od té doby jsem pozorovala i pokles výskytu diskurzů vojenského environmentalismu, který ale nevymizel úplně a v současnosti stále plní funkci chápání armády jako řádného správce přírody v újezdech.

ZÁVĚR

Vývoj velkých částí přírody vojenských újezdů byl obecně velmi podobný vývoji v okolní krajině. VLS pečovaly o aktivně vojensky nevyužívané části území téměř vždy dle běžných postupů, které se na českém území odvíjely od společností nastaveného vnímání krajiny a lesů. Nejprve to bylo moderní lesní hospodaření, postupně se přidávalo i uznávání mimoprodukčních funkcí lesa, až se naplno vyvinulo i ekologické a environmentální vnímání krajiny. To, že se ale na území újezdů až do roku 1989 nahlíželo negativně bylo dané zarámováním vojenské krajiny jako pouze „vojenské“, kdy armáda nepřiznávala krajině jinou než obranou funkci. I proto se společnost zaměřila jen na místa, kde probíhal aktivní vojenský výcvik způsobující ničivé dopady vojenství. Od vzniku diskurzů vojenského environmentalismu je ale vojenský výcvik považován za druh ochranného managementu, a tak je často od té doby vnímána i příroda vojenských újezdů jako alternativa chráněného území.

LITERATURA

- BENEŠ, V. 2008. Diskurzivní analýzy. In: Drulák, P. et al. (eds.), *Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích* (pp. 92–124). Portál, Praha.
- BUKVA, A. 2001. Úkoly a koncepce ochrany životního prostředí v resortu obrany na prahu 3. tisíciletí. In: *Ekonomika, logistika a ekologie v ozbrojených silách II* (pp. 313–322.), Sborník z mezinárodní vědecké konference. Vojenská akademie, Brno.
- DUDLEY, M. 2013. Traces of Conflict: Environment and Eviction in British Military Training Areas, 1943 to Present. *Journal of War & Culture Studies*. 6, 112–126.
- DYMÁČEK, R. et al. 2016. *Historie divize Plumlov*. Vojenské lesy a statky ČR, Praha.
- HOLSTI, O. R. 1968. Content analysis. In: Lindzey, G., Aaronson, E. (eds.), *The Handbook of Social Psychology* (pp. 85–90). Addison-Wesley, Reading.
- HUSÁKOVÁ, J., HUSOVÁ, M., KOPECKÝ, K., VĚTVIČKA, V. 2001. Poznámky ke stavu vegetace a prognóza dalšího vývoje (Mladá a Ralsko) po odchodu armád. In: Plesník, J., Němec, J. (eds.), *Příroda bývalých vojenských výcvikových prostorů Mladá a Ralsko* (deset let od konverze) (pp. 19–24). Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha.
- KOMÁR, A. 1998. Vojenský újezd Ralsko a armáda. Geografie. *Sborník české geografické společnosti*, 103 (pp. 190–199).

- KOZEL, P. 2005. Problematika evropsky významných lokalit ve vojenských újezdech. In: Herber, V. (ed.), *Fyziogeografický sborník 3* (pp. 187–193). Masarykova univerzita, Brno.
- NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV 2020. *Typologie historické kulturní krajiny České republiky*. Národní památkový ústav, České Budějovice.
- PETŘÍČEK, V., PLESNÍK, J. 2006. Tanky a materiádouška – deset let poté. In: Petříček, V. (ed.), *Ochrana přírody a krajiny ve vojenských újezdech* (pp. 73–81), Sborník z konference Libavá. AOPK, Praha.
- PROCHÁZKA, J. S. 1926. *Ochrana přírody a přírodních památek I*. Český čtenář, Praha.
- ŠPILÁČKOVÁ, M. 2014. Historický výzkum v sociální práci. In: Baum, D., Gojová, A. (eds.), *Výzkumné metody v sociální práci* (pp. 171–202). Ostravská univerzita, Ostrava.
- ŠRÁMEK, J. 2006. Z historie Slavkovského lesa. In: Tomíček, R. (ed.), *Historie vojenského újezdu Prameny aneb Chlapci z Opičích hor* (pp. 155). Krajské muzeum Sokolov, Sokolov.
- WARREN, S. D. *et al.* 2007. Biodiversity and Heterogeneous Disturbance Regime on Military Training Lands. *Restoration Ecology*. 15, pp. 606–612.
- WOITSCH, J. 2018. Les pohledem člověka. In: Petřík, P., Fanta, J., Janík, T., Stachura, J. (eds.), *Jak se do lesa volá...* (pp. 5–9). Středisko společných činností AV ČR.
- WOODWARD, R. 2001. Khaki conservation: an examination of military environmentalist discourses in the British Army. *Journal of Rural Studies*. 17, pp. 201–217.